

ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ НА БАЗІ СИСТЕМИ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ

Юшкевич О. Г.

ВСТУП

Повномасштабна збройна агресія з боку ворожої держави проти України зумовила появу нових, раніше нехарактерних для національної правової системи викликів, що особливо гостро проявилися у сфері захисту прав дитини. В умовах воєнного стану відбувається суттєве порушення фундаментальних прав неповнолітніх: спостерігається зростання кількості дітей-жертв злочинів, поширення випадків насильства у сім'ї та поза нею, збільшення числа внутрішньо переміщених осіб серед дітей, а також втрата дітьми належного виховного середовища у зв'язку із сирітством чи роз'єднанням сімей. Зазначене вимагає пошуку таких правових механізмів, які були б здатні не лише формально реагувати на факти протиправної поведінки, а й забезпечувати відновлення соціального та психологічного добробуту дітей, сприяти їхній інтеграції у суспільство.

Класична каральна модель кримінальної юстиції, що ґрунтується переважно на застосуванні санкцій, продемонструвала свою обмеженість у справах за участю неповнолітніх. Вона не завжди забезпечує реальний захист їхніх прав, нерідко поглиблює вторинну віктимізацію та формує у підлітків відчуження від соціуму. У зв'язку з цим у сучасному науковому дискурсі та правозастосовній практиці зростає інтерес до відновного правосуддя, яке розглядається як гуманістична альтернатива каральним інструментам. Його сутність полягає не у відплаті за вчинене, а у відновленні справедливості шляхом примирення сторін конфлікту, відшкодування шкоди, ресоціалізації правопорушника та зменшення соціальної напруги¹.

Для українського суспільства, як і для більшості країн світу, надзвичайно актуальною є проблема зростання рівня злочинності та потреба у відновленні відчуття безпеки у громадах. Саме від того, наскільки люди почуваються захищеними у своєму середовищі, залежить їхній добробут, стан здоров'я, довіра до інститутів держави та

¹ Неледва Н. В. Процедури відновного правосуддя щодо неповнолітніх як специфічні складники формування сучасної ювенальної юстиції в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 52. С. 76.

впевненість у майбутньому. Без належної охорони прав дітей, що в умовах воєнного стану перебувають у найуразливішому становищі, неможливо забезпечити стабільність та стійкий розвиток суспільства. Тому закономірним є зрушення акцентів у правовій політиці з каральних механізмів на відновні практики, які враховують потреби потерпілих, правопорушників і громади в цілому.

Ухвалення у липні 2024 року спільного наказу Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України та Офісу Генерального прокурора № 2176/5/501/176² стало важливим кроком у напрямі інституціоналізації відновних підходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Зазначеним актом було затверджено Порядок реалізації пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними або обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» (далі – Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх). У межах Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх відновне правосуддя реалізується у формі медіації, що здійснюється сертифікованими медіаторами системи безоплатної правничої допомоги. Передбачено добровільну участь сторін, укладення угод за результатами примирення та врахування їх під час розгляду кримінальних проваджень. Такий підхід дозволяє забезпечити баланс інтересів учасників конфлікту, зменшити рівень рецидиву та створити умови для більш ефективної ресоціалізації неповнолітніх.

Актуальність дослідження визначається необхідністю поєднання міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, із сучасною українською практикою, яка формується у складних умовах воєнного стану. Аналіз нормативних засад і практичної реалізації Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх дає можливість оцінити відповідність національних правових механізмів вимогам гуманізації правосуддя, а також окреслити перспективи подальшого розвитку відновних практик у вітчизняній правовій системі.

1. Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх у світлі міжнародних стандартів

Міжнародні стандарти у сфері захисту прав дитини становлять цілісну правову основу для формування та розвитку відновного правосуддя у національних юрисдикціях. Вони визначають ключові

² Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказу Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 22.07.2024 № 2176/5/501/176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text>.

орієнтири, яких держави повинні дотримуватися при створенні власних інституційних та правових механізмів, спрямованих на забезпечення справедливого та гуманного ставлення до неповнолітніх у конфлікті із законом.

Під міжнародними стандартами відновного правосуддя доцільно розуміти сукупність зразків, принципів і керівних положень, що розробляються на міждержавному рівні з метою впровадження та поширення відновних практик у різних країнах та культурних контекстах. Вони можуть включати як обов'язкові міжнародно-правові зобов'язання (закріплені у конвенціях чи договорах), так і рекомендаційні положення, адресовані державам з метою формування відповідної кримінальної політики, визначення засад відновних процесів, статусу та ролі медіатора, а також процесуальних гарантій для учасників таких процедур.

Здебільшого ці стандарти розробляються універсальними міжнародними організаціями, зокрема Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН) та Радою Європи, або ж виникають у результаті узгодження міждержавних позицій шляхом прийняття міжнародних договорів, конвенцій чи рекомендацій, спрямованих на захист прав людини та забезпечення доступу до правосуддя. При цьому важливо підкреслити, що на сьогодні не існує жодного імперативного міжнародного акта, який був би спеціально присвячений визначенню стандартів відновного правосуддя чи медіації як його базової форми. Утім, їхні ключові елементи сформульовані у низці міжнародних документів загального характеру, що регламентують права дитини та принципи гуманізації юстиції.

Таким чином, міжнародні стандарти відновного правосуддя мають інтегративний характер: вони поєднують норми універсального й регіонального рівня, рекомендаційні та обов'язкові положення, утворюючи основу для побудови національних моделей правосуддя, дружнього до дитини. Саме з цієї системи джерел виростає сучасна практика держав, у тому числі й України, зокрема у межах Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх.

Нормативна база відновного правосуддя за участю неповнолітніх є доволі розгалуженою, оскільки охоплює широкий спектр джерел – від імперативних міжнародно-правових актів, що мають обов'язковий характер для держав-учасниць, до рекомендаційних документів «м'якого права», які формують методологічні орієнтири правозастосування. Вона може бути систематизована за різними

критеріями, зокрема за юридичною силою, рівнем дії (універсальні чи регіональні), а також за предметом регулювання³.

На думку Н. Крестовської, К. Стрик та І. Федорич, міжнародні стандарти відновного правосуддя доцільно розподіляти на дві групи. По-перше, імперативні стандарти, закріплені у міжнародно-правових актах, що мають обов'язковий характер для держав-учасниць (прикладом є Конвенція ООН про права дитини). По-друге, диспозитивні стандарти, сформульовані у міжнародних документах, які не наділені юридичною обов'язковістю, проте містять вагомі рекомендації для держав щодо впровадження відповідної політики чи процедур. Саме такі акти «м'якого права» (soft law) відіграють важливу роль у формуванні сучасної моделі відновного правосуддя за участю неповнолітніх, адже задають методологічні орієнтири й визначають основні принципи його реалізації⁴.

Водночас, як зауважує Ю. Микитин, європейські правові акти у сфері відновного правосуддя доцільно класифікувати на загальні та спеціальні. Загальні акти здебільшого закріплюють концептуальну основу для впровадження відновного підходу у кримінальне судочинство, їхні положення є подібними за змістом і зводяться до необхідності реформування процесуальної системи з урахуванням відновної парадигми. Натомість спеціальні акти Ради Європи спрямовані безпосередньо на регламентацію медіації у кримінальних провадженнях, що дозволяє говорити про поглиблений рівень розвитку стандартів у цій сфері⁵.

Водночас, для аналітичних цілей доцільним видається виокремлення ключових міжнародних документів, які визначили засадничі принципи відновного правосуддя за участю неповнолітніх: Конвенції ООН про права дитини від 20.11.1989⁶, Мінімальних стандартних правил ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх від 29.11.1985 (Пекінські правила)⁷, Керівних принципів Комітету міністрів Ради

³ Сорочан Д. А. Міжнародно-правові стандарти прав дитини та ювенальна юстиція. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків : ХНУВС, 2019. С. 207-208.

⁴ Медіація у відновному правосудді за участю неповнолітніх: навчальний посібник / укладачі: Н. Крестовська, К. Стрик, І. Федорич за заг. ред. О. Калашник. Київ, 2024. С. 70.

⁵ Микитин Ю. Закріплення основ відновного правосуддя у міжнародно-правових актах ООН та Ради Європи. Відновне правосуддя в Україні. 2010. № 1-4. С. 59.

⁶ Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

⁷ Мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила) від 29.11.1985. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/158593___158593.

Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, від 17.11.2010⁸, а також Рекомендація CM/Rec(2018)8 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи, присвячена відновному правосуддю у кримінальних справах, від 03.10.2018⁹. Саме ці акти створили правову основу, яка визначає сучасні підходи до побудови гуманістичної моделі юстиції, дружньої до дитини, зокрема, Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх.

Так, Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989¹⁰ стала основоположним міжнародним документом, який визначив сучасний гуманістичний підхід до неповнолітніх у сфері правосуддя¹¹. Стаття 40 Конвенції ООН про права дитини закріплює комплекс міжнародних стандартів поводження з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом. Центральним положенням є визнання права кожної дитини, яка підозрюється чи обвинувачується у порушенні кримінального законодавства, на ставлення, що сприяє розвитку її почуття гідності та значущості, виховує повагу до прав і свобод інших та забезпечує умови для ресоціалізації і виконання корисної ролі у суспільстві. У такий спосіб визначається базова орієнтація не на репресивний підхід, а на відновний, спрямований на інтеграцію дитини в соціальне середовище.

З цією метою Конвенція ООН про права дитини¹² закріплює низку фундаментальних гарантій: презумпцію невинуватості, право на своєчасне та зрозуміле інформування про висунуті обвинувачення, доступ до правової допомоги, розгляд справи компетентним і незалежним органом у справедливому судовому процесі, захист від примусу щодо зізнань, можливість оскарження рішень, право на переклад та збереження приватності на всіх стадіях провадження¹³. Водночас держави-учасниці зобов'язані розвивати спеціалізовані інститути й процедури, орієнтовані саме на дітей: встановлювати мінімальний вік кримінальної відповідальності, впроваджувати

⁸ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17.11.2010 р. URL <https://rm.coe.int/16804c2188>.

⁹ Рекомендація CM/Rec(2018)8 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи, присвячена відновному правосуддю у кримінальних справах, від 03.10.2018. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rekomendatsii-parlamentskoi-asamblei-ta-komitetumministriv-radi-evropi>.

¹⁰ Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

¹¹ Позігун І.О. Міжнародні стандарти захисту прав дітей. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 3. С. 159.

¹² Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

¹³ Реньов Є.В. Міжнародно-правове регулювання захисту прав дитини: ретроспективний огляд та аналіз сучасних тенденцій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 512.

альтернативи судовому розгляду та застосовувати виховні, опікунські, консультативні й освітні заходи замість позбавлення волі.

У цій системі координат чітко простежується логіка відновного правосуддя за участю неповнолітніх. Конвенція ООН про права дитини¹⁴ фактично задає стандарт, за яким реагування на правопорушення дитини повинно бути спрямоване на усунення шкоди, виховання відповідальності та примирення із суспільством, а не на ізоляцію чи репресивне покарання. Саме тому медіація та інші відновні процедури постають природним інструментом реалізації ст. 40 Конвенції ООН про права дитини¹⁵, адже поєднують правові гарантії із виховним і соціально-психологічним впливом, забезпечуючи баланс між інтересами дитини, потерпілої сторони та громади.

Конвенція ООН про права дитини¹⁶ стала не лише основоположним документом у сфері захисту прав дитини, а й задала вектор розвитку сучасних моделей правосуддя, дружнього до дітей. Її положення, зокрема ст. 40, орієнтують держави на впровадження процедур, що відповідають відновному підходу, – від забезпечення процесуальних гарантій до створення умов для ресоціалізації неповнолітніх. Цей міжнародний стандарт знайшов своє відображення у Програмі відновного правосуддя за участю неповнолітніх, де медіація визначена як ключовий інструмент примирення сторін, відшкодування шкоди та відновлення соціальних зв'язків неповнолітніх. Таким чином, українська Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх є прикладом імплементації положень Конвенції ООН про права дитини у національну практику.

Мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх від 29.11.1985 (Пекінські правила)¹⁷ стали першим спеціалізованим міжнародним актом, що цілеспрямовано регламентував засади функціонування ювенальної юстиції. Їхнє значення полягає в окресленні гуманістичного та виховного підходу до дітей, які перебувають у конфлікті із законом, на відміну від традиційної репресивної моделі кримінальної юстиції. Документ сформував

¹⁴ Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

¹⁵ Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила) від 29.11.1985. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/158593___158593.

концептуальну основу, яка визначила подальший розвиток міжнародних стандартів у сфері поводження з неповнолітніми правопорушниками¹⁸.

У центрі уваги Пекінських правил¹⁹ перебуває ідея застосування кримінальних санкцій щодо неповнолітніх має розглядатися лише як крайній захід. Відповідно, пріоритетними повинні бути альтернативні механізми реагування на протиправну поведінку дитини, які орієнтуються на виховання, соціальну підтримку, створення умов для виправлення та запобігання повторним правопорушенням. Такий підхід дозволяє забезпечити баланс між необхідністю реагування на правопорушення та захистом прав дитини, для якої ізоляція та криміналізація можуть мати вкрай негативні наслідки.

Особливе значення у Пекінських правилах²⁰ має принцип доцільності. Він передбачає можливість уникнення офіційного судового процесу у випадках, коли цього потребують інтереси дитини, потерпілого та суспільства в цілому. Запровадження цього принципу відображає відновну природу ювенальної юстиції: держава визнає, що судове переслідування не завжди є найбільш ефективним засобом досягнення справедливості, натомість більш доцільними можуть бути примирні процедури, медіація, застосування виховних або соціально орієнтованих заходів.

Окремо Пекінські правила²¹ закріплюють низку важливих принципів, серед яких індивідуалізація підходу до кожної дитини, пропорційність заходів до тяжкості вчиненого діяння та врахування конкретних обставин її життя. Документ також підкреслює значення участі громади у процесах ресоціалізації неповнолітніх, що підкреслює соціальну природу відновного правосуддя. Така залученість дозволяє забезпечити не лише виправлення дитини, а й відновлення довіри між усіма сторонами правопорушення – правопорушником, потерпілим і суспільством у цілому.

У логіці Пекінських правил²² Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх акцентує увагу на виховному ефекті заходів, їх

¹⁸ Широкова-Мурараш О.Г. Вдосконалення системи відправлення правосуддя по відношенню до неповнолітніх за мінімальними стандартними правилами ООН («Пекінські правила»). Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2020. № 5. С. 117-131. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.5.2020.203695>.

¹⁹ Мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила) від 29.11.1985. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/158593___158593.

²⁰ Мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила) від 29.11.1985. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/158593___158593.

²¹ Там само.

²² Там само.

пропорційності та індивідуалізації з урахуванням віку, життєвих обставин і психологічного стану дитини. Важливим є й передбачене залучення до процесу не лише правопорушника та потерпілого, але й законних представників неповнолітнього, медіаторів, а також громади. Такий підхід відповідає міжнародним стандартам, адже спрямований на те, щоб дитина усвідомила наслідки своїх дій, відновила соціальні зв'язки й повернула довіру з боку оточення. Таким чином, Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх демонструє практичну імплементацію засад Пекінських правил у національний правопорядок. Вона підтверджує, що відновне правосуддя може ефективно функціонувати як альтернатива каральним санкціям, водночас забезпечуючи баланс між інтересами дитини, потерпілого та суспільства.

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, від 17.11.2010²³ є важливим міжнародно-правовим актом регіонального характеру, що стосується країн Європи, і встановлює стандарти для держав-членів Ради Європи у сфері правосуддя, дружнього до дитини. У документі підкреслюється, що будь-яка судова чи адміністративна процедура має враховувати вік, рівень зрілості та індивідуальні потреби дитини. Йдеться про право дитини бути вислуханою, брати участь у процесі на умовах, які не створюють додаткової травматизації, а також мати гарантії доступності інформації, зрозумілої для її віку. Важливо, що Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, від 17.11.2010 побудовані навколо низки основоположних засад, серед яких: участь дитини у процесі; забезпечення її найкращих інтересів; повага до гідності; захист від дискримінації; а також дотримання принципу верховенства права. Саме ці орієнтири визначають європейську модель правосуддя, дружнього до дітей, і надають державам-членам Ради Європи чіткі методологічні орієнтири у сфері ювенальної юстиції.

Ключовим елементом Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей²⁴, є орієнтація на захист від повторної віктимізації: процедури мають проводитися у безпечному середовищі, з дотриманням права на приватність, недопущенням публічного приниження чи зайвої експозиції дитини у процесі. Важливо, що документ не обмежується лише кримінальним провадженням, а

²³ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17.11.2010. URL <https://rm.coe.int/16804c2188>.

²⁴ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17.11.2010. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

поширює стандарти на всі сфери, де дитина може стикатися з правосуддям – від сімейних спорів до адміністративних проваджень. Це робить Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей²⁵, універсальним орієнтиром для побудови системи юстиції, дружньої до дитини.

Особливу увагу в документі приділено питанню правосуддя, дружнього до дітей, під час судового розгляду. Серед ключових положень визначено: забезпечення доступу дитини до суду та судового процесу; гарантування юридичних послуг та належного представництва; право бути почутою та висловлювати свої думки; уникнення невинуватених затримок під час провадження; організація процесу, середовища та мови, дружніх до дітей; а також належне врегулювання порядку отримання свідчень та заяв від дітей^{26, 27}. Ці положення деталізують стандарти участі дитини у правосудді, надаючи їй не лише формальні, а й реальні можливості бути повноправним учасником процесу.

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей²⁸, також наголошують на підготовці спеціалізованих кадрів, які повинні володіти професійними знаннями та навичками роботи з дітьми. Юристи, судді, прокурори й соціальні працівники мають бути здатні проводити процедури таким чином, щоб вони були зрозумілими для дитини й відповідали її психологічним особливостям. У цьому документі чітко простежується акцент на мультидисциплінарному підході, що інтегрує правові, соціальні та психологічні аспекти у сфері захисту прав дітей.

Положення Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей²⁹, Ради Європи повною мірою узгоджуються з Програмою відновного правосуддя за участю неповнолітніх. Зокрема, в українській моделі передбачено створення безпечних умов проведення медіації, які виключають додаткову травматизацію дитини й сприяють відновленню її довіри до суспільних інститутів. Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх також забезпечує право неповнолітнього бути вислуханим: думка

²⁵ Там само.

²⁶ Шорнікова С.О. Правосуддя, дружнє до дитини: шляхи вдосконалення підтримки вразливих осіб у судовій системі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Випуск 85: частина 4. С. 356.

²⁷ Хмелевська Н.В. Зміст юстиції, дружньої до дитини. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 4. С. 165.

²⁸ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17.11.2010. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

²⁹ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17.11.2010. URL <https://rm.coe.int/16804c2188>.

дитини враховується під час примирення, що відповідає європейському стандарту залучення. Крім того, узгодження простежується у вимозі щодо залучення кваліфікованих медіаторів, які мають спеціальну підготовку для роботи з неповнолітніми та здатні забезпечити індивідуальний підхід.

Так, відповідно до Порядку підтвердження спеціалізації медіатора для надання послуг з медіації, що забезпечуються центрами з надання безоплатної правничої допомоги, затвердженого наказом Координаційного центру з надання правової допомоги від 15.08.2024 № 95³⁰ (далі – Порядок), на нормативному рівні передбачено окрему спеціалізацію «медіація у відновному правосудді за участю неповнолітніх осіб». Цей Порядок визначає механізм підтвердження спеціалізації медіатора, включеного до Реєстру медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги, для надання послуг з медіації за відповідними категоріями спорів (конфліктів), у яких проведення медіації забезпечують центри. Спеціалізація підтверджується сертифікатом про проходження спеціалізованої підготовки медіатора відповідно до Закону України «Про медіацію»³¹, виданим суб'єктом освітньої діяльності за навчальною програмою щодо проведення медіації у визначених категоріях спорів. Таким чином, Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх реалізує європейську ідею доступного, зрозумілого та дружнього до дітей правосуддя, що створює передумови для ефективної ресоціалізації та відновлення соціальної справедливості.

Рекомендація CM/Rec(2018)8 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи, присвячена відновному правосуддю у кримінальних справах, від 03.10.2018³² є міжнародно-правовим документом, який комплексно окреслюють місце й роль відновного правосуддя у кримінальних справах. У ній наголошено, що відновне правосуддя може застосовуватися на всіх стадіях кримінального процесу – від досудового розслідування до виконання вироку. Водночас підкреслюється, що відновне правосуддя може набувати різних організаційних форм: медіації між правопорушником і потерпілим, кримінально-правової

³⁰ Про затвердження Порядку підтвердження спеціалізації медіатора для надання послуг з медіації, проведення якої забезпечують центри з надання безоплатної правничої допомоги: Наказ Координаційного центру з надання правової допомоги від 15.08.2024 № 95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0095419-24#Text>.

³¹ Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

³² Рекомендація CM/Rec(2018)8 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи, присвячена відновному правосуддю у кримінальних справах, від 03.10.2018. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rekomendatsii-parlamentskoi-asamblei-ta-komitetu-ministriv-radi-evropi>.

медіації, відновних чи сімейних конференцій, а також «кіл примирення» чи «кіл визначення покарання». Така широта підходів свідчить про універсальність відновних практик і їхню здатність адаптуватися до правових і культурних особливостей різних держав.

Регламентовано також, що відновні практики не є другорядними чи допоміжними, а становлять рівноцінний і повноцінний інструмент кримінальної юстиції, спрямований на досягнення справедливості через примирення сторін та усунення шкоди. Водночас він містить ключові орієнтири: добровільність участі сторін, неупередженість і незалежність медіатора, врахування вразливості потерпілих, забезпечення безпеки учасників процесу, пропорційність заходів та необхідність державної підтримки інституційної бази відновного правосуддя³³. Особливе місце займають принципи участі та відшкодування шкоди. Вони виходять із того, що сторони повинні мати реальну можливість брати активну участь у вирішенні питань, пов'язаних із наслідками злочину, а результати мають бути спрямовані на відновлення порушених прав, відносин і суспільної рівноваги. Це підкреслює відмінність від традиційного кримінального процесу, де основний акцент робиться на покаранні, а не на відновленні. Важливим є й положення про інформовану згоду: участь у відновному правосудді можлива лише за умови, що сторони були повністю поінформовані про свої права, характер процедури, її наслідки та можливі механізми оскарження. Таке положення гарантує добровільність участі, підсилює легітимність відновних процедур та захищає інтереси як потерпілих, так і правопорушників.

Закріплені у Рекомендації CM/Rec(2018)8 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи, присвячена відновному правосуддю у кримінальних справах, від 03.10.2018³⁴ принципи відновного правосуддя знайшли безпосереднє відображення у Програмі відновного правосуддя за участю неповнолітніх, яка впроваджується в Україні. Обидва документи виходять із розуміння, що відновні практики не є лише допоміжними інструментами, а виступають рівноцінною альтернативою традиційним механізмам кримінальної юстиції.

Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх конкретизує рекомендації Ради Європи через впровадження медіації як основної форми відновного правосуддя для неповнолітніх

³³ Куйбіда Р., Рибак В., Серeda М. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини та їх втілення в Україні (кримінальний аспект). 2021. URL: <https://www.osce.org/files/f/488050.pdf>.

³⁴ Рекомендація CM/Rec(2018)8 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи, присвячена відновному правосуддю у кримінальних справах, від 03.10.2018. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rekomendatsii-parlamentskoi-asamblei-ta-komitetu-ministriv-radi-evropi>.

правопорушників³⁵. Передбачена можливість застосування медіації вже на досудовій стадії, що узгоджується із європейським стандартом раннього залучення відновних процедур. Крім того, українська модель інтегрує елемент інформованої згоди: неповнолітній і потерпілий перед початком процесу отримують детальну інформацію про свої права, характер медіації та її наслідки, що повністю відповідає вимогам добровільності та захисту прав сторін.

Таким чином, Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх не лише відображає загальні положення Рекомендації CM/Rec(2018)8 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи, присвячена відновному правосуддю у кримінальних справах, від 03.10.2018³⁶, але й слугує прикладом практичної імплементації європейських стандартів у національне законодавство й правозастосовну практику. Це свідчить про спрямованість України на гармонізацію з європейськими підходами та утвердження гуманістичної моделі кримінальної юстиції.

2. Реалізація Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх в Україні

Запровадження Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх³⁷ в Україні у 2024 році стало важливим кроком у напрямі практичної імплементації міжнародних стандартів у сфері ювенальної юстиції. Цей інноваційний проєкт базується на принципах гуманізму, відновлення порушених відносин і ресоціалізації дитини, яка вчинила правопорушення, та водночас спрямований на забезпечення прав потерпілих і відновлення суспільної злагоди. Реалізація Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх спирається на комплекс нормативно-правових актів, інституційне забезпечення з боку державних органів і мережу підготовлених медіаторів, що дозволяє говорити про формування нової моделі реагування на правопорушення неповнолітніх, відмінної від традиційної каральної юстиції.

³⁵ Фоміна Т.Г. Медіація у кримінальному провадженні: новели законодавства та перспективи його вдосконалення. *Право і Безпека*. 2022. № 1. С. 104.

³⁶ Рекомендація CM/Rec(2018)8 Комітету міністрів державам-членам щодо відновного правосуддя у кримінальних справах. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rekomendatsii-parlamentskoi-asamblei-ta-komitetuminstriiv-radi-evropi>.

³⁷ Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказу Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 22.07.2024 № 2176/5/501/176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text>.

Нормативно-правове підґрунтя реалізації Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх є комплексним і поєднує норми загального та спеціального законодавства. Базовим актом, що започаткував функціонування Програми, став спільний наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України та Офісу Генерального прокурора від 22 липня 2024 року № 2176/5/501/176 «Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх»³⁸. Його положення визначають організаційні засади впровадження Програми, порядок залучення учасників та інституційне забезпечення процедури медіації.

Водночас наказ посиляється на низку нормативних джерел, які формують системну основу відновного правосуддя. Зокрема, Закон України «Про медіацію»³⁹ закріплює правове визначення медіації, умови її проведення та вимоги до кваліфікації медіатора. Закон України «Про безоплатну правничу допомогу»⁴⁰ визначає порядок надання такої допомоги та залучення центрів з надання безоплатної правничої допомоги як ключових інституційних партнерів Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх (п. 14 ст. 17). Закон України «Про прокуратуру»⁴¹ регламентує повноваження прокурорів щодо участі у кримінальному провадженні та ініціювання застосування відновних процедур (ч. 2 ст. 9). Організаційні засади діяльності міністерств, що відповідають за реалізацію Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх, ґрунтуються на Положенні про Міністерство юстиції України⁴² (п. 10) та Положенні про Міністерство внутрішніх справ України⁴³ (п. 9).

Крім того, правову основу Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх утворюють положення Кримінального кодексу

³⁸ Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказу Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 22.07.2024 № 2176/5/501/176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text>.

³⁹ Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

⁴⁰ Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#n452>.

⁴¹ Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#n73>.

⁴² Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#n153>.

⁴³ Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#n108>.

України⁴⁴, який визначає підстави та види кримінальної відповідальності неповнолітніх (зокрема, стст. 45-48, ст. 66), а також Кримінального процесуального кодексу України⁴⁵, що передбачає механізми звільнення від кримінальної відповідальності за умови відшкодування шкоди чи примирення з потерпілим (зокрема, ч. 4 ст. 56, п. 7 ч. 1 ст. 284, ст. 497). Саме поєднання кримінально-правових і кримінально-процесуальних норм із спеціальними положеннями про медіацію дозволяє інтегрувати відновний підхід у національну правову систему.

Таким чином, реалізація Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх забезпечується багаторівневим нормативно-правовим механізмом, що поєднує положення матеріального й процесуального кримінального права, спеціальне законодавство про медіацію та безоплатну правничу допомогу, а також підзаконні акти, що визначають компетенцію державних органів. Така конструкція забезпечує відповідність Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх як міжнародним стандартам, так і національним правовим реаліям.

Важливою складовою нормативного забезпечення Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх є акти, спрямовані на регламентацію організаційних та фінансових аспектів діяльності медіаторів. Зокрема, Наказ Координаційного центру з надання правничої допомоги «Деякі питання оплати послуг з медіації медіаторам, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги» від 30.06.2025 № 28⁴⁶ визначає механізм укладення центрами з надання безоплатної правничої допомоги договорів з медіаторами, включеними до Реєстру медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги (зокрема, договору про співпрацю центру з надання безоплатної правничої допомоги з медіатором щодо надання послуг з медіації; договору про надання послуг з медіації, проведення якої забезпечують центри з надання безоплатної правничої допомоги; договору про відшкодування витрат, пов'язаних з наданням послуг з медіації).

Комплексний підхід до фінансового забезпечення відображено у постанові Кабінету Міністрів України від 19.01.2024 № 63 «Деякі питання оплати послуг перекладачів і медіаторів, які залучаються

⁴⁴ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

⁴⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

⁴⁶ Деякі питання оплати послуг з медіації медіаторам, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги: Наказ Координаційного центру з надання правничої допомоги від 30.06.2025 № 28. URL: <https://legallaid.gov.ua/wp-content/uploads/2025/07/nakaz-28-30062025.pdf>.

центрами з надання безоплатної правничої допомоги»⁴⁷, визначає механізм виплати винагороди, відшкодування витрат, пов'язаних з наданням послуг з медіації, медіаторам, включеним до Реєстру медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги.

Крім того, інституційну основу функціонування Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх становить Наказ Міністерства юстиції України від 28.11.2022 № 5298/5 «Про затвердження Порядку ведення Координаційним центром з надання правничої допомоги Реєстру медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги, Порядку проведення конкурсного відбору медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги»⁴⁸, що визначає механізм формування та ведення Координаційним центром з надання правничої допомоги Реєстру медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги, а також користування ним та механізм проведення конкурсного відбору медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги, з метою включення їх до Реєстру медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги»⁴⁹.

Таким чином, зазначені акти становлять комплексну регламентацію, яка охоплює фінансові, організаційні та кадрові аспекти забезпечення Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх. Вони підсилюють інституційну сталість моделі відновного правосуддя та сприяють її практичній ефективності, оскільки поєднують правові гарантії з реальними механізмами підтримки діяльності медіаторів.

Для повного розуміння функціонування Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх важливо окреслити організаційно-правові засади її реалізації щодо неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених, а також проаналізувати способи координації між органами юстиції, прокуратури, поліції та центрами з надання безоплатної правничої допомоги.

⁴⁷ Деякі питання оплати послуг перекладачів і медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.01.2024 № 63. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63-2024-%D0%BF#Text>.

⁴⁸ Про затвердження Порядку ведення Координаційним центром з надання правничої допомоги Реєстру медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги, Порядку проведення конкурсного відбору медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги: наказ Міністерства юстиції України від 28.11.2022 № 5298/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1499-22#Text>.

⁴⁹ Порядок проведення конкурсного відбору медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги: наказ Міністерства юстиції України від 28.11.2022 № 5298/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1500-22#n4>.

Порядок реалізації пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» містить визначення основних понять, що використовуються у Програмі відновного правосуддя за участю неповнолітніх. Зокрема, у ньому уточнено, що «відновне правосуддя» – це спеціальна форма реагування на правопорушення, у межах якої неповнолітній і потерпілий за сприяння медіатора спільно працюють над подоланням наслідків злочину, відновленням довіри та досягненням примирення. Визначено також поняття «угода за результатами медіації», «ресоціалізація неповнолітнього», «додаткові заходи виховного впливу». Така дефініційна база важлива для уніфікації термінології, адже надає чітке нормативне закріплення категоріям, які раніше використовувались здебільшого у доктринальному вимірі.

Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх реалізує відновний підхід у сфері кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, зосереджуючись на відшкодуванні шкоди потерпілому, його відновленні та реінтеграції, запобіганні повторним правопорушенням, а також ресоціалізації дитини через мінімізацію впливу ризикових факторів, що зумовлюють девіантну поведінку. У межах Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх забезпечується організація ефективної комунікації між неповнолітнім правопорушником і потерпілим, проводиться медіація як ключовий механізм примирення, а за необхідності застосовуються додаткові заходи, спрямовані на реінтеграцію та соціальну адаптацію неповнолітнього.

Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх застосовується за наявності сукупності визначених умов: існування потерпілого, наявність неповнолітнього у статусі підозрюваного чи обвинуваченого, визнання ним факту події кримінального правопорушення, а також добровільної згоди обох сторін на участь у процедурі. Дія Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх поширюється і на осіб, які досягли повноліття на момент ухвалення рішення про її застосування, за умови, що кримінальне правопорушення було вчинене ними у неповнолітньому віці.

Реалізація Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх здійснюється за чітким процедурним алгоритмом, який спрямований на забезпечення правової визначеності та дотримання принципів добровільності, конфіденційності та врахування найкращих інтересів дитини.

Перший етап – інформування учасників. Неповнолітньому підозрюваному чи обвинуваченому, його законним представникам та

потерпілому надається письмова пам'ятка про суть Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх, її мету та можливі наслідки участі. Цей документ виконує функцію попереднього ознайомлення сторін з основними засадами відновного правосуддя та дозволяє прийняти усвідомлене рішення щодо подальшої участі. Важливим є те, що пам'ятка сформульована у доступній та зрозумілій формі, що відповідає віковим особливостям неповнолітніх.

Другий етап – подання заяви про участь. Сторони, які виявили бажання взяти участь у Програмі відновного правосуддя за участю неповнолітніх, подають заяву, де фіксують своє волевиявлення. Ця процедура надає процесу формалізованості та гарантує, що медіація здійснюватиметься виключно за ініціативою учасників, а не в силу примусу чи адміністративного тиску.

Третій етап – отримання згоди. Обов'язковою умовою є надання письмової згоди як неповнолітнім, так і потерпілим (або їх законними представниками) медіатору, який надсилає відповідні згоди на участь у Програмі відновного правосуддя за участю неповнолітніх до центрів з надання безоплатної правничої допомоги. Згода охоплює підтвердження добровільності участі, розуміння суті процесу та його можливих наслідків. Цей етап відповідає міжнародним стандартам, зокрема принципу інформованої згоди, закріпленому у Рекомендації CM/Rec(2018)8 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи, присвячена відновному правосуддю у кримінальних справах, від 03.10.2018⁵⁰.

Четвертий етап – проведення медіації, яка починається з укладання договору про проведення медіації. Медіація здійснюється кваліфікованим медіатором, який пройшов спеціалізовану підготовку. Її зміст полягає у створенні безпечного простору для діалогу, де неповнолітній має можливість усвідомити наслідки свого діяння, взяти відповідальність та запропонувати шляхи відшкодування шкоди, а потерпілий – висловити власні потреби та очікування. Роль медіатора полягає у сприянні комунікації, збереженні балансу між сторонами та забезпеченні конструктивного перебігу процедури. Важливо, що кожна зустріч у межах медіації підлягає фіксації у протоколі зустрічі, який засвідчує зміст обговорення, досягнуті домовленості та перебіг процесу, що гарантує належний рівень процесуальної прозорості та відповідальності.

⁵⁰ Рекомендація CM/Rec(2018)8 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи, присвячена відновному правосуддю у кримінальних справах, від 03.10.2018. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rekomendatsii-parlamentskoi-asamblei-ta-komitetuminstriiv-radi-evropi>.

П'ятий етап – укладення угоди за результатами медіації. За підсумками переговорів складається письмова угода, яка відображає досягнуті домовленості: вибачення, відшкодування шкоди, участь у виховних чи соціально корисних заходах, виконання певних зобов'язань. Угода за результатами медіації засвідчує факт примирення сторін і стає підставою для подальшого врахування результатів медіації у кримінальному провадженні.

Шостий етап – врахування результатів у кримінальному процесі. Органи прокуратури та суд зобов'язані враховувати виконану угоду. Це може призвести до звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності, закриття кримінального провадження чи розгляду угоди як обставини, що пом'якшує покарання. Таким чином, угода набуває юридичної значущості та інтегрується у процесуальний контекст.

Сьомий етап – звітність і моніторинг. За результатами завершені медіації центри безоплатної правничої допомоги готують звіт, який передається органам юстиції для узагальнення статистичних даних і оцінки ефективності Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх. Це створює підґрунтя для подальшого вдосконалення відновних практик і підтверджує, що впровадження Програми має системний і контрольований характер.

Таким чином, алгоритм реалізації Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх є багатоступеневим і включає не лише формальні процесуальні дії, а й виховні, психологічні та соціальні елементи. Його структура відповідає міжнародним стандартам і водночас інтегрована у національну систему кримінальної юстиції.

Упродовж першої половини 2025 року відбулися низка круглих столів на тему «Хід реалізації та перші результати Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними чи обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення», під час яких було представлено та обговорено Інформаційно-аналітичний звіт за період з 9 вересня 2024 року по 16 червня 2025 року⁵¹. Відповідно до Інформаційно-аналітичного звіту, найбільш активно відновні процедури застосовувались на досудовій стадії, що узгоджується з міжнародними рекомендаціями про необхідність раннього залучення медіації. Значна частина випадків завершилася укладенням угод між неповнолітніми правопорушниками та потерпілими, що дало підстави для закриття

⁵¹ Хід реалізації пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення». Інформаційноаналітичний звіт з 09 вересня 2024 року по 16 червня 2025 року. URL: <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2025/06/informacziynno-analitychnyj-zvit-vidnovne-pravosuddya-2025.pdf>.

кримінальних проваджень або звільнення від відповідальності у зв'язку з примиренням.

Статистичні дані Інформаційно-аналітичного звіту засвідчують, що упродовж вересня 2024 – червня 2025 року до центрів з надання безоплатної правничої допомоги надійшло 133 згоди на участь у Програмі відновного правосуддя за участю неповнолітніх. Найбільшу кількість випадків ініційовано слідчими (78, або 59%), що підтверджує ключову роль досудового розслідування у запуску відновних процедур. Прокурорами було передано 31 згоду (23%), дізнавачами – 23 (17%), тоді як захисники чи представники потерпілих виступили ініціаторами лише в одному випадку.

Ключовим викликом у механізмі реалізації Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх є обмежена роль судів. Судді не наділені повноваженнями щодо інформування або ініціювання участі у Програмі відновного правосуддя за участю неповнолітніх, навіть якщо провадження перебуває на стадії судового розгляду. Єдиними суб'єктами, які можуть ініціювати процедуру в цей період, залишаються захисники та представники потерпілих. До того ж аналіз судової практики демонструє відсутність єдиного підходу до врахування результатів участі неповнолітніх у Програмі відновного правосуддя за участю неповнолітніх: у частині рішень суди беруть її до уваги, в інших – згадують лише формально, не зазначаючи впливу на остаточне рішення. Додатковою проблемою є відсутність належного механізму моніторингу виконання угод за результатами медіації та загальною оцінкою ефективності Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх. Чинне регулювання не містить чітко визначених індикаторів успішності, що ускладнює вимірювання результативності та подальше вдосконалення практики відновного правосуддя за участю неповнолітніх.

Серед ключових обмежень Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх слід виокремити категорії неповнолітніх, які не можуть бути її учасниками. По-перше, це діти, яким виповнилося 14 років і які вчинили суспільно небезпечні діяння, але не досягли віку кримінальної відповідальності. По-друге, це неповнолітні, які вчинили кримінальні правопорушення, що завдали шкоди державі чи суспільним інтересам і не передбачають наявності потерпілої сторони з процесуальним статусом (правами та обов'язками потерпілого). До цієї категорії належать, зокрема, правопорушення проти основ національної безпеки України та низка інших складів злочинів.

Таким чином, аналіз ходу реалізації пілотного проєкту засвідчує його результативність та відповідність міжнародним стандартам відновного правосуддя. Подальший розвиток Програми відновного правосуддя за

участю неповнолітніх потребує розширення інституційної мережі медіаторів, удосконалення системи фінансування та посилення моніторингу ефективності, однак уже на цьому етапі вона стала важливим чинником гуманізації кримінальної політики щодо неповнолітніх в Україні.

Реалізація Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх в Україні демонструє поступовий перехід від карально-репресивної моделі кримінальної юстиції до гуманістично орієнтованої, заснованої на відновному підході. Запровадження чітко врегульованого алгоритму – від інформування та згоди сторін до проведення медіації, укладення угоди та її врахування у кримінальному провадженні – забезпечує реалізацію принципів добровільності, конфіденційності, рівності учасників і врахування найкращих інтересів дитини. Програма Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх охоплює комплексний набір заходів, що включає діалог між сторонами, компенсацію завданої шкоди, ресоціалізацію неповнолітніх та інтеграцію додаткових соціально-виховних механізмів, спрямованих на зниження ризику повторних правопорушень.

Інституційна побудова Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх спирається на взаємодію органів юстиції, прокуратури, поліції, центрів безоплатної правничої допомоги та підготовлених медіаторів, що створює умови для її ефективного функціонування. Нормативне закріплення спеціалізації медіаторів, врегулювання фінансування їхньої діяльності та ведення офіційного реєстру сприяють стабільності та прозорості механізму. У такий спосіб Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх формує національну практику, орієнтовану на відновлення соціальної справедливості, захист прав потерпілих та ресоціалізацію неповнолітніх, що відповідає сучасним викликам у сфері кримінальної політики України.

ВИСНОВКИ

Аналіз міжнародних стандартів відновного правосуддя та їх імплементації у вітчизняну правову систему засвідчив послідовний рух України у напрямі гармонізації ювенальної юстиції з європейськими та універсальними підходами. У документах ООН і Ради Європи сформовано базові принципи, які визначають сучасний зміст відновного правосуддя: добровільність участі сторін, акцент на відшкодуванні шкоди, повага до гідності та особистої автономії дитини, пропорційність заходів, розвиток спеціалізованих інституційних механізмів. У цьому контексті особливого значення набувають Конвенція ООН про права дитини, Пекінські правила, Керівні принципи Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей та Рекомендація CM/Rec(2018)8

Комітету Міністрів Ради Європи. Вони заклали концептуальні засади ювенальної юстиції та задали орієнтири для формування національних моделей, зокрема й української Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх.

Запровадження Програми відновного правосуддя для неповнолітніх означає перехід від фрагментарних ініціатив до цілісної та інституційно закріпленої моделі ювенальної юстиції. Її особливістю є інтеграція правових норм із виховними та соціальними практиками, що забезпечує баланс між інтересами дитини, потерпілого та суспільства. Завдяки створенню єдиного механізму взаємодії органів юстиції, прокуратури, поліції та системи безоплатної правничої допомоги відновні процедури поступово набувають статусу реальної альтернативи традиційному кримінальному переслідуванню.

Наявність чітко врегульованих процедур, спеціалізованої підготовки медіаторів і системи контролю за результатами дозволяє говорити про становлення в Україні нової моделі реагування на дитячу злочинність. Вона спрямована не лише на усунення завданої шкоди, а й на формування відповідальної поведінки неповнолітніх, зменшення ризиків повторної криміналізації та відновлення довіри до інститутів правосуддя. У такий спосіб відновне правосуддя перетворюється на дієвий інструмент сучасної кримінальної політики, що поєднує міжнародні стандарти та національні потреби в умовах воєнних викликів.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено проблематику впровадження відновного правосуддя за участю неповнолітніх в Україні у контексті міжнародних стандартів ювенальної юстиції. Акцент зроблено на тому, що традиційна каральна модель кримінального судочинства не забезпечує належного рівня ресоціалізації дітей та відновлення прав потерпілих, що обумовлює необхідність пошуку альтернативних підходів. Проаналізовано ключові міжнародно-правові акти ООН та Ради Європи, які закріплюють базові принципи відновного правосуддя: добровільність, пропорційність, повагу до гідності дитини та спрямованість на відшкодування шкоди. Показано, що положення цих актів знайшли своє відображення у національній Програмі відновного правосуддя за участю неповнолітніх, запровадженій у 2024 році.

Окрему увагу приділено аналізу нормативно-правової бази Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх, інституційним механізмам її реалізації та процедурному алгоритму: від інформування учасників до укладення угоди за результатами медіації й врахування її у кримінальному провадженні. Визначено, що ключовим нововведенням

стало закріплення спеціалізації «медіація у відновному правосудді за участю неповнолітніх», що гарантує належний рівень професійної підготовки медiatorів. Наголошено, що Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх спрямована не лише на подолання наслідків правопорушення, а й на ресоціалізацію неповнолітніх, зменшення ризику повторних злочинів та відновлення довіри до правосуддя. Зроблено висновок, що українська модель відновного правосуддя поєднує міжнародні стандарти та національні особливості, відповідає викликам воєнного часу і формує підґрунтя для сталого розвитку ювенальної юстиції.

Література

1. Неледва Н. В. Процедури відновного правосуддя щодо неповнолітніх як специфічні складники формування сучасної ювенальної юстиції в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 52. С. 76-80. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.52.17>.

2. Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 22.07.2024 № 2176/5/501/176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text>.

3. Сорочан Д. А. Міжнародно-правові стандарти прав дитини та ювенальна юстиція. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків : ХНУВС, 2019. С. 207-208.

4. Медіація у відновному правосудді за участю неповнолітніх: навчальний посібник / укладачі: Н. Крестовська, К. Стрик, І. Федорич за заг. ред. О. Калашник. Київ, 2024. 142 с.

5. Микитин Ю. Закріплення основ відновного правосуддя у міжнародно-правових актах ООН та Ради Європи. *Відновне правосуддя в Україні*. 2010. № 1–4. С. 53–62.

6. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

7. Мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила) від 29.11.1985. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/158593___158593.

8. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17.11.2010. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

9. Рекомендація CM/Rec(2018)8 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи, присвячена відновному правосуддю у кримінальних справах, від 03.10.2018. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rekomendatsii-parlamentskoi-asamblei-ta-komitetuministriv-radi-evropi>.

10. Позігун І.О. Міжнародні стандарти захисту прав дітей. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 3. С. 158-163. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.26>.

11. Реньов Є.В. Міжнародно-правове регулювання захисту прав дитини: ретроспективний огляд та аналіз сучасних тенденцій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 511-513. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/126>.

12. Широкова-Мурараш О.Г. Вдосконалення системи відправлення правосуддя по відношенню до неповнолітніх за мінімальними стандартними правилами ООН («Пекінські правила»). *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2020. № 5. С. 117-131. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.5.2020.203695>.

13. Шорнікова С.О. Правосуддя, дружнє до дитини: шляхи вдосконалення підтримки вразливих осіб у судовій системі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Випуск 85: частина 4. С. 356-363. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.53>.

14. Хмелевська Н.В. Зміст юстиції, дружньої до дитини. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2023. № 4. С. 163–168. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221533>.

15. Про затвердження Порядку підтвердження спеціалізації медіатора для надання послуг з медіації, проведення якої забезпечують центри з надання безоплатної правничої допомоги: Наказ Координаційного центру з надання правової допомоги від 15.08.2024 № 95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0095419-24#Text>.

16. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

17. Куйбіда Р., Рибак В., Середа М. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини та їх втілення в Україні (кримінальний аспект). 2021. URL: <https://www.osce.org/files/f/ documents/f/9/488050.pdf>.

18. Фоміна Т.Г. Медіація у кримінальному провадженні: новели законодавства та перспективи його вдосконалення. *Право і Безпека*. 2022. № 1. С. 104–114. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.11>.

19. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#n452>.

20. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#n73>.

21. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#n153>.

22. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#n108>.

23. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

24. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

25. Деякі питання оплати послуг з медіації медіаторам, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги: Наказ Координаційного центру з надання правничої допомоги від 30.06.2025 № 28. URL: <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2025/07/nakaz-28-30062025.pdf>.

26. Деякі питання оплати послуг перекладачів і медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.01.2024 № 63. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63-2024-%D0%BF#Text>.

27. Про затвердження Порядку ведення Координаційним центром з надання правничої допомоги Реєстру медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги, Порядку проведення конкурсного відбору медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги: наказ Міністерства юстиції України від 28.11.2022 № 5298/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1499-22#Text>.

28. Порядок проведення конкурсного відбору медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги: наказ Міністерства юстиції України від 28.11.2022 № 5298/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1500-22#n4>.

29. Хід реалізації пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення». Інформаційно-аналітичний звіт з 09 вересня 2024 року по 16 червня 2025 року. URL: <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2025/06/informacziyno-analitychnyj-zvit-vidnovne-pravosuddya-2025.pdf>.

Інформація про автора:

Юшкевич Олена Геннадіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри теорії та історії держави та права

Харківського національного університету внутрішніх справ,

вул. Шевченка, 13 а, м. Кам'янець-Подільський, 32316, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-0024-6070>